

Иван Дуриданов

АКАД. СТЕФАН МЛАДЕНОВ И БЪЛГАРСКАТА ОНОМАСТИКА

Измежду българските езиковеди от първата половина на XX век, които са се занимавали с проблеми на българската ономастика, видно място заема акад. Стефан Младенов. Най-значителните негови трудове са в областта на етимологията на географските имена.

Още в началото на своята преподавателска дейност като доцент по история на българския език в Софийския университет, титуляр на който е бил тогава проф. Беньо Цонев, вниманието му е привлечено от предславянските речни имена в българските земи, очевидно защото е оценявал тяхното значение за историята на българския народ. Така през 1915 г. се появява първият му принос по българска хидронимия под надслов *Имената на десет български реки* (С п и с а н и е на БАН, № 10, 41–70). В увода авторът изтъква, че много речни имена означават просто 'река, вода' и пр. Десетте речни имена, предмет на тая статия, се тълкуват по следния начин: –1) *Вит*, древно *Uius*, от старотрак. *ui-* < ие. **ud-*, **ued-*, **uod-* 'вода', което се съдържа в стинд. *ud-án-*, гр. ὕδωρ 'вода' и пр; от **Utos* на славянска почва се получило **В-ѹтъ* с протетично *В-* съгласно със славянския фонетичен закон (срв. в-ѹдра срещу стинд. *udrá-h*) 2) *Дрин* (изтича от Охридско езеро), антични форми *Δρίλων*, *Drilo* и *Drinus*, *Drinius* от иллирски корен *dri-*, което отговаря на ие. **drū* 'тека'. –3) *Искър*, антични форми **Οσκιος*, *Οἶστος*, *Oescus* – от старотрак. корен, който съответствува на ирл. *usce*, *uisce* 'вода'. –4) *Марица*, антично **Εβρος*, запазено днес във форма *Ибър* (приток на Марица в горното ѝ течение). Като свързва **Εβρος* с испанското речно име *Ebro*, в което според някои се крие баскийското *ibarr* 'речище, Stromland'. Младенов смята първото за баско-иберийско, което траките заменили с ново, тракийско име. Но тъй като липсват данни за обитаването на Тракия от баски, по-вероятна изглежда една индоевропейска етимология (Вл. Георгиев, Д. Дечев). Що се отнася до днешното име на реката *Марица*, то се обяснява от Ст.

Младенов като пославянена форма (с наставка *-ица*) на тракийско име от ие. корен **mǎr*, **mar* 'река, вода, мочур', от който са англосакс. *mór* 'ловка, блато', стнем. *tuor* 'блато', фр. *marais* 'мочур', лат. *mare* 'море' и пр., а също названието Мάρις, днес Марош (в Унгария), Μάρισος (у Стрaboн) и др. –5) *Морава*, антична форма Μάρος – от споменатия ие. корен **mǎr*, преобразувана на славянска почва с наставка *-ава* (по аналогия на съществителни като *дъбрава*, *държава* и пр.). –6) *Панега* (приток на р. Искър в Северна България) и *Панег* (приток на Драмската река в Източна Македония), Πάναξ (у византийските писатели), с които авторът свързва и древното име на р. Камчия в Източна България – Πάν(ν)υσος, *Panysis*, се обясняват от трак. корен **pan-*, на който отговарят стинд. *pāniyām* 'вода', стпрус. *pannean* 'мочур', гот. *fani* и пр. –7) *Росица* се смята от Младенов за тракийско, от ие. корен **ros-*, от който са слав. *роса*, лит. *rasá*, стинд. *rasá-h* 'течност сок', *rašā* 'мокрота' и пр. Това име, което е засвидетелствувано и под формата *Rocuma*, вероятно е от славянски произход. –8) *Струма*, антична форма Στρομόν – от ие. корен **sru-*, **sreu-*, **srou-* 'тека', срв. стинд. *srávati* 'тече', стперс. *rauta* 'река', гр. ῥέω 'тека', стнем. *strom*, слав. *струя*, чеш. *strumen*, пол. *strumień* и пр. –9) *Стряма*, антични форми *Syrmus*, Σέρμη, тракийско от ие. корен **ser-* 'тека', срв. стинд. *sárma-h* 'течение', *sarit* 'поток, река', келт. *Sarnus*; славянската форма се обяснява от по-старо **Serma* > **Stréma* (чрез метатеза на *er-* > *rě* и чрез епентеза на *-t-* между *s* и *r*. –10) *Тунджа*, антична форма Τόνζος, визант. Τουτζα, тракийско име, което Младенов извежда от корен **ton-* < ие. *dǎn-* 'река, вода', с наставка *-зо-* от ие. *-g'o-* или *-so-*¹. Продължение на тая работа на Ст. Младенов е друга студия, която е била готова още в 1915 г., но публикувана три години по-късно: *Имената на още десет български реки* (Спишанина БАН, XVI, 1918, 65–104). Тук се разглеждат следните речни имена – 9 от предславянски (тракийски) произход и едно от късен турски; –1) *Видима* (приток на р. Росица в Североизточна България), тракийско според Младенов – от ие. корен *ǵd-* 'вода' (вж. по-горе *Bum*)². –2) *Девня* (ляв приток на Провадийска река в Североизточна България), тракийско от ие. корен **dhǵ-*, *dhǵ-*, **dhǵ-*, 'тека, тичам', от който са стинд. *dhavate*, *dhāvati* 'тича, тече', англосакс. *dean*, англ. *den*, стнем. *ton* и т. н. –3) *Драматича* (река в Източна Македония), разширено образеване с наставка *-атица* от първоначално *Драма*, смятано от Младенов тракоилирско – от **Droǵ-mā*, **Drō-mā* 'река', от ие. корен **dhǵ-*, **dheǵ-*, **dhoǵ-* 'тека, тичам', който се съдържа в имена като *Драва*, *Дрип* и др. –4) *Дяволъ*, Διάβολις, Δεάβολις (река в Албания, на югозапад от Охридско и Преспанско езеро), тракийско от ие. корен **dheǵ-* 'тека, тичам'. –5) *Лом*, антична форма

Almus, тракийско от ие. корен **al* 'тека', към който принадлежат още *Alma* (река в Етрурия), *Almo* (в областта Кампания, Италия), лит. *Almà* и пр. –6) *Луда Яна* – за *Яна*, авторът приема етимологията на полския езиковед Ян Розвадовски, който излиза от ие. форми **iā-no-s*, **iā-nā* (поток), от ие. корен **iā* 'вървя, тека, тичам'. –7) *Рила* (извира от планината Рила), според Младенов тракийско, от **Rū-lā* от ие. корен *(*s*)*reū-*, *(*s*)*rou*, *(*s*)*ru*; днес това име се смята за славянско, от корен на глагола стбълг. *ръти* 'рия'. –8) *Серава/Съркка* (в XIII в.; ляв приток на Вардар при Скопие) – от ие. корен **ser-* 'тека' + суфикс *ava*; по-вероятно славянско производно от праслав. **sěřь* 'сив', бълг. диал. *сер* 'сив, пепеляв' и пр. –9) *Ямтра*, антични форми *Iaterus*, *Iatrus*, *Ieterus*, тракийско от корен **jā*, от който се извежда и споменатото по-горе *Яна* + наставка *-trus*, *-terus*³. –10) *Чая*, *Чай* (=Чепеларска или Бачковска река), от тур. *çay* 'река'.

По-нататък Ст. Младенов се занимава с етимологията на още някои неясни речни имена като: 1) *Осъм*⁴, антични форми *Asamus*, *Asemus*, и *Осум* (река в Албания) – от същия корен, от който е гр. ἄσάμινθος 'място за къпане, баня, къпалня, басейн', към което се прибавят семантични съответствия: нем. *Fluss* 'река' от ие. корен **pleu* 'тека, плувам' и арм. *luaran*, *luacaran* 'вана, умивалник' от същия корен. 2) *Нуваша*⁵, антични форми *Naissos*, *Navissus*, тракийско от ие. корен **nāu* 'тека', гр. νέω 'тека', стинд. *nāu-h* 'кораб', лат. *nāvis* 'същ.' и пр. 3) *Арда*⁶ – от ие. корен **ard-* 'тека, мокря', гр. ἄρδω, ἄρδέω 'поливам', стинд. *árdati*, *fdati* 'тече, изтича', *árdra-h* 'мокър, влажен' и пр. 4) *Камчия*⁷, тур. *Камчик* (остатък от езика на Аспаруховите българи) – умалително от тюркски корен *kam*, *kom* респ. *kām* (*kem*), *kum* със значение 'движа се', от който е и тюркски *kami* 'ладия' и името *Кама* (приток на Волга); съществителното *kam* първоначално значело 'река; течение', срв. семантични успоредици нем. *Fluss*, *Floss*, *Flut* и англосакс. *fleot* 'кораб' и пр.⁸

В тези две студии Младенов с право отхвърля редица предишни етимологии от виенския историк В. Томашек и дава нови, които са убедителни, напр. на името *Bum/Utus*, *Стряма/Сърме* и др. Повечето от Младеновите етимологии на древни речни имена намериха одобрение в науката и бяха възприети от специалистите, напр. освен етимологиите на посочените речни имена Вит и Стряма (от тракийски произход) още на речните имена *Искър*, *Марица*, *Панега*, *Струма*, *Арда*, *Девня*, *Лом*, *Драматица* и др.

През 1927 г. Ст. Младенов публикува научно-популярната си статия *Имена на седем български столици* (Бълг. мисъл, II, № 7–8, 485–493), в която са разгледани с вещина следните селищни имена: *Преслав*, *Средец* (от трак. *Serdica*), *София*, *Воден*, *Охрид*, *Търново*, *Видин*

и Пловдив. Заслужава внимание тълкуването на последните две имена: *Видин* от среднобългарското *Бѣдѣтинъ*, което е от античното *Вонониа*, при което формата *Бдин* е била променена във *Видин*, защото е била сблизена с гл. *видя*; *Пловдив* от трак. *Pulpudeva* 'Филипов град', съответно на гръцкото *Филипополис*.

Много почителна за топонимистите е и една друга работа на Ст. Младенов, излязла по същото време⁹, в която се етимологизуват 40 имена на планини, които се характеризират с изобилие на вода или безводие. Между тях привличат вниманието ни имена от Македония като *Серта*, *Плауш*, *Пластица*, *Ворила*, *Нидже* (планина) и др.

Ценен принос към българската топонимия е и статията на Ст. Младенов *По въпроса за етимологичното обяснение на някои местни имена в Родопската област* (-В: А. И ш и р к о в, София, 1933, 257-263). Като оставим настрана имената *Рила*, за което бе реч по-горе, и *Родопа*, тълкуването на което не изглежда правдоподобно, в тази статия се изяснява произход и значение на следните местни имена от Родопската област: *Руна* = бълг. *руна* 'дупка', от ис. корен *rou- + наставка -ра; *Карлуково* < **Карлъково* от тур. *kar* 'сняг', към което се привежда като семантична успоредача *Снегово* (в Битолско); *Стифуре*, тракийско, отговарящо на нгр. στίφος 'куп, множество', стгр. στίφος 'дружина, тълпа, множество', като по значение се сравнява с българското име *Купецът* (връх над Калофер); *Кротил*, тракийско, изменено по народна етимология, сравнява се с гр. 'шум, грохот', което отговаря по значение на бълг. *Грохотен* (при с. Своге, Софийско); *Дьовлен*, град, според Младенов наречен тъй по имета на реката, край която е разположен, тракийско име от ис. корен *dhēu-, *dhōu-, *dhū- 'тека', към който принадлежат РИ *Девол* (в Македония), *Девница* (в Моравия), бълг. *Девина* и *Девня* (в Североизточна България).

По-горе бяха приведени главните работи на Ст. Младенов по топонимия. Освен тях можем да добавим още следните негови по-кратки приноси, в които са дадени етимологични бележки върху различни местни имена: *Един опит за български земеписен речник* (С п и с а н и е на БАН, XX, 1921, 133-136); *Един принос към изучаването на местните названия на Средна Македония* (-В: Г о д. на СУ, Истор.-филол. факултет, XXXI, 1935, № 9, с. 34); *Опит за обяснение на името Ловеч*. (-В: Л о в е ч и Ловчанско, София, 1929, № 1, 89-91). Областното име *Делиорман/Телеорман* се тълкува от Ст. Младенов като куманско (наред с ЛИ *Елтимир*) в една статия от 1925 г. (вж. по-нататък).

Като индоевропейец с широки интереси Ст. Младенов е следял внимателно трудовете на редица учени, които са се занимавали с имената

на реки от Средна и Източна Европа и са застъпвали погрешни становища, като са ги тълкували неоснователно като тракийски, илирийски, илирско-венетски, келтски, дори като фински (напр. древното име на Волга *Ра*). В една солидна студия, малко позната на специалистите, излязла през 1957 г.¹⁰, Ст. Младенов подложи на строг критичен анализ схващанията на А. Погодин, А. Шахматов, Т. Лер-Сплавински и др. за илирския, илирско-венетския, келтския и дори фински произход на някои имена на реки, а именно: *Волга*, *Одер/Одра*, *Драва*, *Дръвеница*, *Мрога* (в Полша), *Сава*, *Раба* (в Унгария), *Рая* (в Полша) и др. Всички тези имена Ст. Младенов изтъква убедително като славянски или изобщо като индоевропейски.

Сравнително малко са приносите на Ст. Младенов в областта на антропонимията. Преди всичко той се занимава с етимологията на лични имена от българската история, които са от тюркски произход: 1) *Потекло и състав на среднобългарското Българоџиџь, прякор на цар Асеня I* (С п и с а н и е на БАН, XLV, 1933, 49–66); това име се обяснява от старотюркския корен *bäl-*, *bel-* ‘зная’ и наставката *-gun*, *-gun*, *-kun*; следователно *Българоџиџь* означавало ‘знаещ’ и преносно ‘мъдър, умен, сръчен’. 2) *Към етимологичното обяснение на някои кумански собствени имена* (Изв. на Българ. археолог. институт, III, 1925, 241–47) – тук се обяснява като куманско личното име *Елтемир* (владетел на Крънската област в края на XIII и началото на XIV в.), като се разчленява на *Eltemir* = тюркски *el* ‘ръка’ и *temir* = тур. *demir* ‘желязо’, с общо значение ‘ръка-желязо’, т. е. ‘желязна ръка’. Това име се сравнява в друга малка статия¹¹, публикувана в унгарско списание, с *Oldamur*, което е име на един кумански главатар в Маджарско през XIII в. В две кратки статии, публикувани в списание “Родна реч”, Ст. Младенов е разгледал произхода и структурата на старинните за български имена с наставка *-ек*: *Панагюрски прякори и челядни имена на -ек и -екови* (Родна реч, VII, 1933 – 1934, 165–166) и *Към имената и прякорите на -ек в Копривщица* (цит. сп., VIII, 1934 – 1935, 100–101); завършекът *-ек* в тези имена се извежда от наставката стбългар. **ккъ* (*-аккъ*) с преглас на неудареното *a* в *e*, което е характерно за Панагюрския и Копривщенския говор¹². Предмет на друга кратка статия са имената на *-ул* в български: *Има ли нещо румънско в имена като Радул, Драгул, Тихол и под.* (Родна реч, IX, 1935 – 1936, 128–135).

Българското народностно име също е привлекло вниманието на Ст. Младенов: *Името българин. Преглед и критика на досегашните опити за обяснението му.* (Българ. мисъл, II, 1927, № 3, 161–168). Като споделя мнението на В. Томашек, според когото в това име се крие

тюркският корен *bulg-/buly-* 'разбърквам, смесвам' (следователно то значело 'смесен'), нашият учен смята, че то не изключва и етимологията на Вамбери, който извежда името *булгар* от същия тюркски корен, точно от аорист на гл. *bulga-mak* 'разбърквам, възбунтувам', в който случай името означавало 'смесено и неспокойно, скитнишко племе', 'смесени скитници'. Това мнение се възприема от Ю. Н е м е т и Н. А. Б а с к а к о в.¹³

В научното дело на акад. Ст. Младенов ономастичните приноси заемат скромно място, но и до днес не са загубили своето значение. Те отразяват един важен етап в българската ономастика (главно топонимията), когато целта на проучването на имената бе тяхното етимологично обяснение (специално на предславянския строй), което е неразривно свързано с проблема за етногенезиса на българския народ.

¹ Други тълкувания на това име вж. у Д. Д е ч е в, Тракийски названия на наши реки. – Изв. на ИБЕ, III, 1954, с. 279 и сл.; Вл. Г е о р г и е в, Българска етимология и ономастика. София, 1960, с. 27 и сл.; Ив. Д у р и д а н о в, Езикът на траките. София, 1976, с. 52.

² По-вероятно е обяснението на Вл. Г е о р г и е в, според когото името представя славянско прилагателно (причастие) в ж. р., т. е. реката е получила името по местност, "която добре се вижда" (вж. Българска етимология и ономастика, с. 51).

³ Друго обяснение вж. у Д. Д е ч е в, цит. съч., 278–279.

⁴ Вж. Две антични имена на реки в българските земи. – В: Г о д. на Нар. библиотека в Пловдив. София, 1924, с. 42 и сл.

⁵ Пак там, с. 48 и сл.

⁶ Вж. Арда, Марица и Тунджа. – В: Г о д. на Нар. библиотека в Пловдив. София, 1925, с. 295 и сл.

⁷ Вж. Der Name des Flusses *Kamčija* in Nordostbulgarian, Zeitschrift für Ortsnamenforschung, VI, 1930, 70–75.

⁸ Друго тълкуване (от прабълг. *камъчи-н 'гемеджия, лодкар') вж. у Вл. Г е о р г и е в, цит. съч., с. 33.

⁹ Wasser und Wasserlosigkeit in bulgarischen, besonders westbulgarischen Bergnamen, Zeitschrift für Ortsnamenforschung, II, 1926 – 1927, 45–61.

¹⁰ Някои славянски имена на реки и тяхното значение за праисторията и за общото езикознание. Изв. на ИБЕ, V, 1957, 13–22. Тук авторът взема отношение и по въпроса за славянската прародина.

¹¹ Oldamur és Eltimir, Magyar Nyelv, XXI kötet 1925, 31–39.

¹² За тези имена са писали още Ст. В а с е в, Н. К о в а ч е в и Св. И в а н

чев (вж. библиографските данни у Н. П. К о в а ч е в, Българска ономастика. София, 1987, с. 179, бел. 31).

¹³ Напоследък името *българи* се тълкува като тотемно от Борис С и - м е о н о в.